

Κριτική παρουσίαση της νεοκαιμπριτζιανής θεωρίας συσσώρευσης, μεγέθυνσης και διανομής

του Γιώργου Μακρή

(σελ. 87-114)

Εισαγωγή

Η κύρια διαμάχη σχετικά με τη θεωρία της μεγέθυνσης αναπτύχθηκε κατά την περίοδο της οικονομικής ευφορίας που άρχισε αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και έληξε με την δεκαετία του '60. Και κατά παράδοξο τρόπο, σε εποχή γενικευμένης κρίσης, επανεμφανίζεται το σχετικό ενδιαφέρον, με τη «νέα θεωρία της μεγέθυνσης» που αναπτύσσεται από το 1985 στις Η.Π.Α., κυρίως από τους R. Lucas και P. Romer στα πλαίσια της «Νέας Κλασικής Οικονομικής».¹

Ας επιστρέψουμε, όμως, στην περίοδο 1950-70 και στην προβληματική της θεωρίας της μεγέθυνσης. Η κυρίαρχη ιδέα ήταν η ισόρροπη ανάπτυξη και οι πιθανότητες που είχε να είναι σταθερή ή ασταθής. Και ενώ οι οπαδοί της νεοκλασικής σχολής με επικεφαλής τον R. Solow² προσπάθησαν ν' αποδείξουν τη σταθερότητα της διαδικασίας της μεγέθυνσης εισάγοντας νέα στοιχεία στις γνωστές υποθέσεις και κυρίως την τεχνική πρόοδο, οι μετακεϋνσιανοί καταπιάστηκαν με το να αναλύσουν τις πιθανότητες αστάθειας αυτής της διαδικασίας, καταλήγοντας στο ότι τελικά η αστάθεια είναι ο κανόνας. Η ανάλυσή τους επηρεάζεται στην αρχή από τις προπολεμικές συνθήκες ανάπτυξης των οικονομιών και τα υποδείγματά τους είναι απλοποιημένα (τα γνωστά υποδείγματα ενός προϊόντος μ' ένα τομέα των Domar και Harrod).

Η Κεϋνσιανή κληρονομιά συνεχίστηκε από μία ομάδα που συνηθίζεται να ονομάζεται «η νέα σχολή του Καιμπριτζ» και που οι εργασίες της είδαν το φως της

1. Αυτό το ρεύμα ανάλυσης, γνωστό ήδη από το 1975, στις Η.Π.Α., έχει σαν κύριους εκπροσώπους τους R. Lucas, Th. Sargent, N. Wallace, R. Baro. Επιχειρεί σε τελείως μικροοικονομική βάση, συνδυασμό του μονεταρισμού της Σχολής του Σικάγου και της θεωρίας των ορθολογικών προβλέψεων. Για περαιτέρω εμβάθυνση: Abraham - Frois, G., *Dynamique Economique*, 6η έκδοση, Dalloz, Paris, 1989, σελ. 448-473. Επίσης, Sargent, T.J., *Macroeconomic Theory*, Academic Press, 1979, και Begg, D., *The rational expectations revolution in macroeconomics*, Philip Allan, 1982.

2. Βλ. κυρίως, Solow, R.M., *A contribution to the theory of economic growth*, *Quarterly Journal of Economics*, Febr. 1956. Επίσης του ιδίου, *Théorie de la croissance*, A. Colin, Paris, 1972 καθώς και *Technical progress, capital formation and economic growth*, *American Economic Review*, May 1962.

δημοσιότητας στις αρχές της δεκαετίας του '50. Όμως, τόσο η απόλυτη πιστότητα στις θεμελιώδεις αντιλήψεις του Keynes όσο και η απόλυτη συμφωνία των νεοκαιμπριτζιανών μεταξύ τους δεν μπορούν να υποστηριχθούν. Θα επανέλθουμε σ' αυτό το σημείο παρακάτω.

Οι νεοκαιμπριτζιανοί συγγραφείς ασχολήθηκαν κυρίως με τρεις άξονες θεμάτων.

- την κριτική της νεοκλασικής θεωρίας της παραγωγής (κατέδειξαν, ειδικότερα, το γεγονός ότι η νεοκλασική έννοια της οριακής παραγωγικότητας αδυνατεί - εκτός πολύ ειδικών περιπτώσεων - να ερμηνεύσει τη σχέση παραγωγής και διανομής σε μακρο-επίπεδο),³

- την ανάπλαση της ρικαρτιανής θεωρίας των τιμών παραγωγής,⁴ και

- την ανάπτυξη μιας θεωρίας της διανομής του εισοδήματος ειδικά στα πλαίσια της ισόρροπης μεγέθυνσης και εδραιωμένης στην κεϋνσιανή σκέψη.⁵

Σχετικά με την τελευταία αυτή θεματολογία, η φιλοδοξία τους ήταν η κατασκευή μιας γενικής θεωρίας της διανομής, μίας θεωρίας δηλαδή που θα ίσχυε πέρα από τεχνικούς περιορισμούς και θα ήταν ικανή να προτείνει μία ερμηνεία της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η σκέψη του Keynes - παρ' όλο που ο Keynes ασχολήθηκε με την προβληματική της ισορροπίας της βραχυχρόνιας περιόδου - ήταν και άμεσα και έμμεσα αρκετά τολμηρή. Όπως φαίνεται από τα γραπτά του (κυρίως από το *Treatise on Money* και τη *Γενική Θεωρία*) είχε κατανοήσει σε βάθος τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος σαν ένα ιδιαίτερο τρόπο παραγωγής.⁶ Η παρανόηση αυτού του γεγονότος καθώς και ίσως ιδεολογικές σκοπιμότητες οδήγησαν όχι μόνον σε απλοποιημένες και «ανούσιες» παρουσιάσεις του Κεϋνσιανού έργου,⁷ αλλά και σε συνθέσεις νεοκλασικής - κεϋνσιανής σκέψης που αγνοούν τις βασικές και αγεφύρωτες διαφορές αυτών των δύο ρευμάτων (εργασίες κυρίως των R.W. Clower, H. Grossman και A. Leijonhufvud).

Η προβληματική μας σ' αυτή την εργασία είναι να προσπαθήσουμε να εξακριβώσουμε σε τι βαθμό οι νεοκαιμπριτζιανοί πέτυχαν τον σκοπό τους και κατά πόσο έμειναν πιστοί στις κεϋνσιανές ρίζες τους. Η θέση μας είναι ότι η εμμονή

3. Μ' αυτό το θέμα ασχολήθηκαν κυρίως οι J. Robinson, A. Bhaduri και P. Garegnani.

4. P. Sraffa και E.J. Nell.

5. Υποδείγματα κυρίως των J. Robinson, N. Kaldor και L. Pasinetti.

6. Léonard, J., *La répartition macroéconomique des revenus*, Economica, Paris, 1980, σελ. 5.

7. Samuelson, A., *Les grands courants de la Pensée Economique*, 6η έκδοση, P.U.G., Grenoble, 1990, σελ. 492-495. Επίσης, Pasinetti, L., *Anti-Keynesian features of some "Keynesian" literature*, in *Growth and income Distribution - Essays in Economic theory*, Cambridge Un. Press, 1974, σελ. 45-48.

τους στην ανάλυση των συνθηκών της ισόρροπης μεγέθυνσης τους εμπόδισε να προσεγγίσουν την κοινωνική δυναμική του καπιταλιστικού συστήματος. Και κλειδί αυτής της ανάλυσης μας θα είναι η αντιμετώπιση της μισθωτής εργασίας από τη νεοκαιμπριτζιανή σχολή μέσα στα πλαίσια της σχέσης της μεγέθυνσης με τη διανομή του εισοδήματος. Έτσι, σ' ένα πρώτο κεφάλαιο, θ' αναφερθούμε στις κεϋνσιανές αρχές που παρουσιάζουν τη διανομή σαν νομισματικό φαινόμενο ενώ στο δεύτερο και τρίτο θα γίνει αναφορά αντίστοιχα στη σχέση συσσώρευσης και διανομής και στη σχέση μεγέθυνσης και διανομής κατά τους νεοκαιμπριτζιανούς συγγραφείς. Πάντοτε ο τρόπος που αντιμετωπίζεται η ένταξη της εργασίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής θα είναι η οπτική γωνία για να επισημανθούν τα αδιέξοδα της νεοκαιμπριτζιανής θεωρίας, αδιέξοδα που ίσως αν είχαν ξεπεραστεί, να είχαν καταλήξει σ' έναν αναμφισβήτητο εμπλουτισμό της θεωρίας αυτής.

Σ' αυτή την εργασία δεν θ' ασχοληθούμε με το πρόβλημα της χρηματοδότησης της συσσώρευσης, παρ' όλο που κι αυτό θα μας επέτρεπε να καταλήξουμε στα ίδια συμπεράσματα, για τον λόγο ότι εκτιμούμε την προσέγγιση που προτείνουμε σαν σπουδαιότερη εφ' όσον παραπέμπει σε τελευταία ανάλυση στη θεωρία της αξίας, αλλά και για τον πρακτικό λόγο της περιορισμένης έκτασης της εργασίας αυτής.

1. Οι κεϋνσιανές αρχές: η διανομή νομισματικό φαινόμενο

Μία προσεκτική μελέτη των γραπτών του μας καθιστά προφανές ότι ο Keynes⁸ αντιμετώπιζε τον καπιταλισμό μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια, σαν ένα συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής, όπου το χρήμα παίζει ρόλο ειδικής κοινωνικής σχέσης. Οι σχέσεις μεταξύ ατόμων εκφράζονται με τη χρηματική μορφή των οικονομικών σχέσεων. Έτσι, εξασφαλίζεται η ομογενοποίηση των ατομικών οικονομικών πράξεων. Το χρήμα παίζει τον διπλό ρόλο του ενδιάμεσου των συναλλαγών εξασφαλίζοντας τη συνέχεια της κοινωνικής σχέσης από τη μία πλευρά, και του αποθέματος αξίας από την άλλη, περικλείοντας ακριβώς γι' αυτό τον λόγο τη δυνατότητα κρίσεων στις συναλλαγές και την παραγωγή. Δηλαδή, ξεχωρίζονται οι πράξεις αγοράς και πώλησης, ή, μ' άλλα λόγια, πραγματοποίησης (παραγωγής) και πρόβλεψης, κάτι που ερχόταν σε αντίθεση με την επικρατούσα ως τότε νεοκλασική πεποίθηση.

Εδώ ακριβώς πηγάζει και η προβληματική των διαρκών καταστάσεων ανισορροπίας που ανέλυσε ο Keynes καθώς και η πρότασή του της ανεξαρτησίας της επένδυσης απέναντι στην αποταμίευση.

8. Κυρίως του: *Treatise on Money*, 7η έκδοση, Macmillan, 1963.

Εξ άλλου, η ειδική κοινωνική σχέση αποδεικνύεται για έναν καλοπροαίρετο μελετητή και από την ανάλυση σε όρους κοινωνικών τάξεων (οι επιχειρηματίες αποφασίζουν σαν τάξη, οι μισθωτοί εντάσσονται στην παραγωγική διαδικασία συνολικά με την εισαγωγή της ανελαστικότητας προς τα κάτω των ονομαστικών μισθών) καθώς και αλληλεξάρτησης μεταξύ τους, που αποκαλύπτονται από την ανάπτυξη της έννοιας της ενεργού ζήτησης: οι επιχειρηματίες προβλέπουν την επάρκεια της προσφοράς τους ως προς την συνολική ζήτηση που έχουν από την φύση του συστήματος τα μέσα για να ρυθμίσουν.⁹ Αυτό δεν είναι βέβαια τίποτε άλλο από μία κοινωνική σχέση κυριαρχίας.

Ας δούμε όμως αναλυτικότερα ορισμένες βασικές απόψεις του Keynes που θεμελίωσαν αργότερα τη νεοκαιμπριτζιανή θεωρία της διανομής.

1α. Η δημιουργία του κέρδους

Στο έργο *Treatise on Money* (1930) η ερμηνεία του κέρδους εμφανίζεται κάπως αντιφατική και συγκεχυμένη. Κι αυτό οφείλεται στην κλασική αντίληψη που είχε ακόμα ο Keynes σχετικά με τον μισθό, πράγμα που οδήγησε στο να καταδειχθεί, καταχρηστικά, σαν νεοκλασική η διατύπωσή του για το κόστος παραγωγής: πράγματι, το συνολικό χρηματικό εισόδημα αντιμετωπίζεται¹⁰ σαν το σύνολο των μισθών, της «φυσιολογικής» αμοιβής των επιχειρηματιών και των τόκων των επενδεδυμένων κεφαλαίων κι άλλων μόνιμων μονοπωλιακών στοιχείων. Όλα αυτά απαρτίζουν το συνολικό χρηματικό κόστος της παραγωγής. Ειδικά για την αμοιβή των επιχειρηματιών, αυτή θεωρείται σαν η αμοιβή τους ισορροπίας, δηλαδή αυτή που αντιστοιχεί στο σημείο σύμπτωσης των προβλέψεών τους για την ικανότητα απορρόφησης της παραγωγής τους και την πραγματοποίηση αυτών των προβλέψεων. Κι εδώ εμφανίζεται ο ρόλος των προβλέψεων στην χρηματική οικονομία.

Από πού προέρχεται το κέρδος; Απλούστατα, εμφανίζεται θετικά ή αρνητικά, σαν ζημία, ύστερα από κάθε διαφορά μεταξύ του συνολικού κόστους της παραγωγής, όπως αυτό προβλέφθηκε στην αρχή της περιόδου, και των πωλήσεων που πραγματοποιούνται κατά τη διάρκειά της. Είναι, λοιπόν, ένα χρηματικό πλεόνασμα (ή ζημία), δεν εξηγείται από την παραγωγική δραστηριότητα, κι οφείλεται στις ανισορροπίες της αγοράς, και, για την ακρίβεια, στην αποκατάσταση των ανισορροπιών αυτών μέσω των μεταβολών των τιμών. Πώς είναι δυνατόν όμως να εξηγηθεί η ύπαρξη των κερδών αυτών εφόσον αποκλείεται εξ ορισμού να περι-

9. Léonard, J., *idem*, σελ. 7.

10. Keynes, J.M., *A Treatise on Money*, 7η έκδοση, Macmillan, 1963, vol. I, σελ. 23.

κλείονται στο συνολικό χρηματικό εισόδημα; Όπως αναφέρει και ο J. Léonard¹¹ αυτό το παράδοξο λύνεται στο μέτρο που ο Keynes αναφέρεται μόνον στις δαπάνες καταναλωτικών αγαθών κι όχι στη συνολική δαπάνη. Δηλαδή, κάθε αύξηση (ή μείωση) των καταναλωτικών δαπανών, σε σχέση μ' ό,τι είχε προβλεφθεί από τους επιχειρηματίες στην αρχή της περιόδου, μέσω των μεταβολών των τιμών προκαλεί την εμφάνιση των κερδών και δεν μπορεί παρά να ερμηνευθεί σαν να αντιστοιχεί σε μία μείωση (ή αύξηση) της δαπάνης για κεφαλαιουχικά αγαθά (αποταμίευση). Οι τιμές δε αυτών των τελευταίων, όπως είναι γνωστό, προσδιορίζονται κατά τον Keynes έξω από το ανωτέρω σύστημα και ειδικά επηρεάζονται από το επιτόκιο της αγοράς κεφαλαίου.

Η τροποποίηση όμως των τιμών των καταναλωτικών αγαθών, όπως περιγράφεται παραπάνω, «σε σχέση με τις φυσιολογικές τιμές» που είχαν προβλεφθεί στην αρχή της περιόδου, σημαίνει και τροποποίηση της διανομής του χρηματικού εισοδήματος μεταξύ μισθωτών και επιχειρηματιών. Συγκεκριμένα, δεδομένης της διάκρισης που κάνει ο Keynes μεταξύ ελαστικών και μη ελαστικών τιμών (τιμών καταναλωτικών αγαθών και χρηματικών μισθών, αντίστοιχα)¹², κι ενώ οι πραγματικοί μισθοί είναι συμφωνημένοι από την αρχή της περιόδου σε σχέση με τις τιμές των καταναλωτικών αγαθών, οποιαδήποτε θετική μεταβολή σ' αυτές ισοδυναμεί με αύξηση του κεφαλαίου των επιχειρηματιών, άρα της συσσώρευσης, και ταυτόχρονα επηρεάζει τις προβλέψεις της επόμενης περιόδου. Βέβαια, αυτή η σημαντικότερη ανάλυση δυναμικής ανισορροπίας, επιτρέπει και την περιγραφή της επαναφοράς σ' ένα νέο σημείο ισορροπίας, μέσω της επαναδιαπραγμάτευσης των ονομαστικών μισθών εξ αιτίας των εντάσεων που θα δημιουργηθούν στην αγορά εργασίας. Αυτό όμως που ενδιαφέρει τον Keynes είναι να εξηγήσει την δημιουργία των κερδών, γιατί αυτά είναι που οδηγούν στην αναθεώρηση των επενδυτικών αποφάσεων της επομένης περιόδου. Και για να είναι αυτό δυνατό πρέπει να είναι δυνατή η απόκλιση μεταξύ της κίνησης των ονομαστικών μισθών και της κίνησης των τιμών. Πρέπει, δηλαδή, η εργασιακή σχέση να είναι τέτοια που να επιτρέπει την εξέλιξη αυτή. Κι αυτή ακριβώς είναι η συμβασιακή εργασιακή σχέση στο καπιταλιστικό σύστημα.

1β. Η επενδυτική προσπάθεια και η διανομή του εισοδήματος

Παρ' όλη την αδυναμία που παρουσιάζει ο Keynes στο *Treatise on Money* σχετικά με την κατανόηση της φύσης του κέρδους - στην πραγματικότητα πρόκει-

11. Léonard, J., *idem*, σελ. 17-18

12. Βλ. Hicks, J.R., *Critical Essays in Monetary Theory*, chap. 11, *A Note on the Treatise*, Clarendon Press, Oxford, 1967.

ται για αδυναμία να προσεγγίσει τη διανομή του χρηματικού πλεονάσματος που προκύπτει αλλά και να εξηγήσει την προέλευσή του - η συμβολή του στην προβολή ορισμένων βασικών αρχών της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος είναι ιδιαίτερα πολύτιμη. Κι αυτό γίνεται ακόμη πιο φανερό στην ωρίμανση και παρουσίαση των ιδεών αυτών αργότερα στη «Γενική Θεωρία». Πρώτα απ' όλα γίνεται φανερό η ανεξαρτησία της επένδυσης ως προς την αποταμίευση (κι αυτό έχει άμεση σχέση με τη χρηματική φύση του καπιταλισμού). Μέσω της ευελιξίας των τιμών, εξ άλλου, πάντοτε εξασφαλίζεται η επάρκεια της δεύτερης ως προς την πρώτη. Και, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, για να είναι αυτό δυνατόν πρέπει αναγκαστικά οι μισθοί να μείνουν αμετάβλητοι, αφού καθορισθούν στην αρχή της περιόδου, κάτι που αποτελεί και τη φύση της εργασιακής σχέσης στο καπιταλιστικό σύστημα.

Αυτό οδηγεί σ' ένα δεύτερο, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό συμπέρασμα που εξάγεται από το *Treatise on Money* και που είναι ότι το σύνολο των χρηματικών εισοδημάτων που δεν προέρχονται από τη μισθωτή εργασία, είναι αποτέλεσμα και όχι αίτιο της κατάστασης, με άλλα λόγια, η διανομή μεταξύ μισθών και υπολοίπων εισοδημάτων εξαρτάται από την δαπάνη. Η αρχή αυτή επανεμφανίζεται πιο συστηματοποιημένη και πιο ολοκληρωμένη - μαζί μ' όλες τις άλλες αρχές του *Treatise* - στην «Γενική Θεωρία»: η συνολική δαπάνη προσδιορίζει το ύψος του εισοδήματος σαν μακροοικονομικό μέγεθος, κι όχι αντίστροφα. Κι αυτό γίνεται φανερό στην ανάλυση του φαινομένου του πολλαπλασιασμού επενδύσεων όπου αποδεικνύεται ότι η πρόσθετη χρηματική δαπάνη για συσσώρευση κεφαλαίου είναι αυτή που επιτρέπει την αύξηση της αξίας της παραγωγής, της απασχόλησης και του εισοδήματος.

Η «Γενική Θεωρία» δεν επιχειρεί να προσφέρει μία ολοκληρωμένη ερμηνεία της διανομής του εισοδήματος, άσχετα με το αν έχουμε χρήσιμες πληροφορίες για το πώς αυτό μπορεί να συμβαίνει, στα πλαίσια της ανάλυσης της νομισματικής ανισορροπίας.

Η κληρονομιά, λοιπόν, που παραδίδεται από τον Keynes και που χρησίμευσε αργότερα στη δημιουργία της νεοκαιμπριτζιανής θεωρίας της διανομής, προέρχεται τόσο από το *Treatise on Money* (αρχή των κερδών) όσο και από τη «Γενική Θεωρία» (αρχή της ενεργού ζήτησης). Εξ ίσου σημαντική όμως είναι και η άποψη του Keynes για τη θέση των μισθωτών στα πλαίσια της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος και συγκεκριμένα η σύμβαση της εργασιακής σχέσης που συνεπάγεται η όλη ανάλυση. Σχέση που σχετίζεται έντονα με τις κλασικές απόψεις για την εργασία και που αποδεικνύεται έμμεσα σαν το κρίσιμο σημείο από το οποίο εξαρτάται η λειτουργία του συστήματος.

2. Συσσώρευση και διανομή κατά το νεοκαιμπριτζιανό υπόδειγμα

Το 1956 παρουσιάστηκε ταυτόχρονα από τους N. Kaldor και J. Robinson μία συστηματική και ολοκληρωμένη θεωρία της διανομής του εισοδήματος στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής.¹³ Αυτή η θεωρία προτάθηκε σαν εναλλακτική της νεοκλασικής θεωρίας και εντάχθηκε στο γενικότερο πλαίσιο της δυναμικής ισορροπίας, με την έννοια ότι η διανομή του εθνικού εισοδήματος μεταξύ κερδών και μισθών εξαρτάται από τις συνθήκες πραγματοποίησης αυτής της ισορροπίας, συνθήκες που ανάγονται στην ισότητα μεταξύ αποταμίευσης και επένδυσης. Εκείνο δε που εκφράζεται με σαφήνεια είναι ότι η συσσώρευση καθορίζει τη διανομή, κι όχι το αντίθετο. Η πρωτοτυπία του υποδείγματος έγκειται στο ότι η διανομή αντιμετωπίζεται σαν μία μακροοικονομική μεταβλητή (κι όχι σαν απλό αποτέλεσμα της δράσης των δυνάμεων της αγοράς). Πρόκειται για ένα υπόδειγμα ισορροπίας ροών σε μία αναπτυσσόμενη οικονομία, άμεσα συνδεδεμένης με μία θεωρία της επένδυσης.

Η κεϋνσιανή παράδοση είναι, φυσικά, φανερό εδώ. Πρέπει όμως να προστεθεί ότι οι νεοκαιμπριτζιανοί δέχθηκαν ακόμη μία σημαντική επίδραση: εκείνη του M. Kalecki.

Ο M. Kalecki, ταυτόχρονα με τον Keynes¹⁴ και ανεξάρτητα από τις διαφορές τους σε πολλά σημεία¹⁵ υποστήριξε ήδη τον χρηματικό χαρακτήρα που ήταν αναγκαίο να ληφθεί υπ' όψη για την ανάλυση της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά και την εξάρτηση της διανομής του εισοδήματος από τη δαπάνη και ιδιαίτερα την επένδυση, στα πλαίσια της θεωρίας του για τον σχηματισμό των τιμών (οι mark-up τιμές). Εξ άλλου, η όλη ανάλυσή του συνεπάγεται τις ίδιες απόψεις μ' εκείνες του Keynes σχετικά με τη μισθωτή εργασία.

2α. Το υπόδειγμα ισορροπίας

Το υπόδειγμα της διανομής του εισοδήματος που προτάθηκε από τον N. Kaldor υπογραμμίζει τη διαφορά στην αποταμιευτική συμπεριφορά των δύο μεγάλων εισοδηματικών ομάδων, των μισθωτών, στους οποίους αντιστοιχούν οι μισθοί W , και των κεφαλαιούχων, στους οποίους αντιστοιχούν τα κέρδη P , ενώ s_w και s_p είναι οι οριακές ροπές για αποταμίευση των ομάδων αυτών αντίστοιχα. Έτσι, η

13. Kaldor, N., *Alternative Theories of Distribution*, R.E. Stud. 1955-56, vol 23, σελ. 83-100. Robinson, J., *The Accumulation of Capital*, Macmillan, 1956.

14. Kalecki, M., *Selected Essays on the dynamics of the capitalist economy, 1933-70*, Cambridge Un. Press, 1971, και *Theory of Economic Dynamics*, Unwin, London, 1954.

15. Βλ. Laski, K., *Η ζωή και το έργο του M. Kalecki*, μετάφραση Οικονομίδα Χ., Τεύχη πολιτικής οικονομίας, 15, φθινόπωρο 1994, σελ. 133-139.

συσσώρευση του κεφαλαίου χρηματοδοτείται στο σύνολό της από την αποταμίευση αυτών των δύο ομάδων, πράγμα που εκφράζει την κεντρική συνθήκη της μακροοικονομικής ισορροπίας.

Οι βασικές εξισώσεις του υποδείγματος είναι:

α) $Y = W + P$, όπου Y το καθαρό εθνικό εισόδημα, W οι μισθοί και P τα καθαρά κέρδη,

β) $S = S_W + S_P$, όπου S η συνολική αποταμίευση και S_W και S_P η αποταμίευση μισθωτών και κεφαλαιούχων αντίστοιχα,

γ) $S_W = s_W \cdot W$, όπου $0 < s_W < 1$,

δ) $S_P = s_P \cdot P$, όπου $0 < s_P < 1$ και

ε) $I = S$ (συνθήκη ισορροπίας).

Οι παραπάνω εξισώσεις μπορούν να συνοψισθούν σ' ένα σύστημα δύο βαθμών ελευθερίας με δύο εξισώσεις και τέσσερις αγνώστους (Y, I, W και P) δεδομένων των τιμών των s_W και s_P :

$$Y = W + P$$

$$I = s_W \cdot W + s_P \cdot P$$

Όμως δύο μεταβλητές χαρακτηρίζονται σαν εξωγενείς: η επένδυση, σύμφωνα με την Κεϋνσιανή αντίληψη της ανεξαρτησίας της από τα μέσα χρηματοδότησης της, και το συνολικό εισόδημα, που αυθαίρετα ορίζεται στο ύψος που αντιστοιχεί στην πλήρη απασχόληση (πράγμα που είναι αναγκαίο για την ανάλυση του Kaldor όταν πρόκειται να εξετασθούν οι επιπτώσεις της ανισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης πάνω στις τιμές, όπως θα δούμε παρακάτω). Μ' αυτό τον τρόπο η συνθήκη ισορροπίας γίνεται:

$$I = s_P \cdot P + s_W \cdot (Y - P), \text{ ή}$$

$$I = (s_P - s_W) \cdot P + s_W \cdot Y \quad (1)$$

Διαιρώντας με Y :

$$\frac{I}{Y} = (s_P - s_W) \frac{P}{Y} + s_W \quad (2) \text{ και συνεπώς:}$$

$$\frac{P}{Y} = \left(\frac{1}{s_P - s_W} \right) \frac{I}{Y} - \frac{s_W}{s_P - s_W} \quad (3),$$

πράγμα που σημαίνει ότι το μερίδιο των κερδών είναι συνάρτηση του ποσοστού της επένδυσης, δεδομένων των τιμών των s_W και s_P .

Ομοίως, το μερίδιο των μισθών εξάγεται σαν:

$$\frac{W}{Y} = 1 - \frac{P}{Y} = \frac{s_P}{s_P - s_W} - \left(\frac{1}{s_P - s_W} \right) \frac{I}{Y} \quad (4)$$

Τα ανωτέρω εξασφαλίζουν τη συμφωνία μεταξύ ενός συγκεκριμένου τρόπου διανομής του εισοδήματος και της ταυτόχρονης ικανοποίησης της συνθήκης ισορροπίας πλήρους απασχόλησης, δηλαδή πάντοτε υπάρχει μία διανομή του εισοδή-

ματος τέτοια που να εξασφαλίζει τη χρηματοδότηση της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Αν δε το υπάρχον απόθεμα κεφαλαίου ονομασθεί K , η σχέση

$$\frac{I}{K} = \frac{I}{Y} \cdot \frac{Y}{K} \quad (5)$$

εκφράζει την αναλογία μεταξύ ποσοστού συσσώρευσης και ποσοστού επένδυσης. Αν λάβουμε υπ' όψη την (2) και θεωρήσουμε την εφαρμοζόμενη τεχνική παραγωγής K/Y δεδομένη, έχουμε:

$$\frac{I}{K} = (s_p - s_w) \cdot \frac{P}{Y} \cdot \frac{Y}{K} + s_w \cdot \frac{Y}{K} \quad (6), \text{ ή}$$

$$\frac{P}{K} = \frac{1}{s_p - s_w} \cdot \frac{I}{K} - \frac{s_w}{s_p - s_w} \cdot \frac{Y}{K} \quad (7),$$

που σημαίνει ότι υπάρχει μόνον μία τιμή του ποσοστού κέρδους που να είναι συμβατή με την ισορροπία στην αγορά αγαθών και ότι αυτό το ποσοστό κερδών είναι συνάρτηση του ποσοστού συσσώρευσης, δεδομένων πάντα των τιμών των s_w , s_p και K/Y .

2β. Μερικά σχόλια πάνω στις υποθέσεις και τη λειτουργία του υποδείγματος

2β1. Οι ροπές για αποταμίευση

Αποτελούν πολύ αυστηρές υποθέσεις του υποδείγματος και αναγκαίες για τον προσδιορισμό της σχέσης μεταξύ συσσώρευσης και διανομής. Πράγματι, όχι μόνον οι ροπές αυτές, πρέπει να είναι σταθερές αλλά και να διαφέρουν σημαντικά (η περίπτωση $s_w = s_p$ καθιστά το υπόδειγμα απροσδιόριστο), και ειδικότερα πρέπει $s_p > s_w$ ¹⁶ εφ' όσον η φύση του κέρδους είναι τέτοια, που το προορίζει για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Αντίθετα, η αποστολή του μισθού είναι να καταναλώνεται (παρά τις σχετικές παρατηρήσεις για τον σχηματισμό αποταμίευσης από τους υψηλόμισθους εργαζόμενους). Με τον «συντελεστή ευαισθησίας» της διανομής του εισοδήματος του Kaldor [$1/(s_p - s_w)$] είναι εύκολο να υπολογίσουμε τις επιπτώσεις του μεγέθους της διαφοράς των οριακών ροπών για αποταμίευση μισθωτών και μη μισθωτών πάνω στο μερίδιο των κερδών ύστερα από μία δεδομένη μεταβολή της εξωγενώς προσδιορισμένης επένδυσης. Πράγματι, σύμφωνα με την (7), μία υψηλή τιμή του «συντελεστή ευαισθησίας» συνεπάγεται ότι μία μικρή μεταβολή του ποσοστού επένδυσης προκαλεί μία έντονη ομοθετική μεταβολή του

16. Πρέπει επιπλέον $s_w < I/Y < s_p$, αλλά η ανάλυση αυτής της συνθήκης ξεφεύγει από τα όρια ενδιαφέροντος αυτής της εργασίας. Για περισσότερη εμβάθυνση, βλ. Léonard, J.,idem, σελ. 46-47.

ποσοστού των κερδών. Και αντίστροφα, μία χαμηλή τιμή του συντελεστή συνεπάγεται ότι μία μεγάλη μεταβολή του ποσοστού επένδυσης προκαλεί μία ασθενή ομοθετική μεταβολή του ποσοστού των κερδών.

2β2. Το μερίδιο των μισθών

Έχουμε δει παραπάνω ότι σύμφωνα με την κεϋνσιανή αντίληψη, θεωρείται ότι οι ονομαστικοί μισθοί είναι καθορισμένοι από την αρχή της περιόδου. Συνέπεια αυτής της υπόθεσης, και σύμφωνα με τη λογική του υποδείγματος, είναι ότι το μερίδιο της μισθωτής εργασίας είναι φθίνουσα συνάρτηση του ποσοστού επένδυσης. Δηλαδή, κάθε μεταβολή στο ύψος της πραγματοποιούμενης επένδυσης προκαλεί αναγκαστικά τροποποίηση της διανομής του εισοδήματος. Και, λογικά, η τροποποίηση αυτή πετυχαίνεται με την μεταβολή του επιπέδου των τιμών, που ισοδυναμεί με μεταβολή των πραγματικών μισθών. Έτσι - και για να χρησιμοποιήσουμε γενικότερους όρους - κάθε *ex ante* διαφορά μεταξύ των σχεδίων επένδυσης και των σχεδίων αποταμίευσης, μέσω των μεταβολών του επιπέδου των τιμών (κι ενώ οι ονομαστικοί μισθοί παραμένουν αμετάβλητοι) προκαλεί μεταβολή του εισοδηματικού μεριδίου των μισθωτών. Και η *ex post* ισορροπία εξασφαλίζεται πάντοτε μέσω της «αναγκαστικής αποταμίευσης» - γι' αυτό το φαινόμενο πρόκειται - που επιτρέπει τη δημιουργία του αναγκαίου εισοδηματικού πλεονάσματος για την πραγματοποίηση της συσσώρευσης.

Όμως, η μεταβολή της διανομής του εισοδήματος μεταξύ μισθών και κερδών υπόκειται σε όρια. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τα όρια μέσα στα οποία είναι δυνατή η λειτουργία του νεοκαιμπριτζιανού υποδείγματος, κι αυτά είναι τα ελάχιστα όρια σχετικά με το πραγματοποιούμενο ποσοστό κέρδους, από την μία μεριά, και του ελάχιστου ανεκτού πραγματικού μισθού από την άλλη.¹⁷ Σημειώνεται ότι το ελάχιστο ανεκτό όριο πραγματικού μισθού πρέπει να αντιμετωπισθεί με την εξελικτική του έννοια κι όχι με την κλασική του ελάχιστου φυσικού ορίου διαβίωσης.

Η συνεχής προσπάθεια των μισθωτών για να προστατεύσουν το πραγματικό τους εισόδημα οδηγούν σε ανάλογες απαιτήσεις και αποτελούν - κατά τη λογική του υποδείγματος - περιοριστικό παράγοντα για την επένδυση αυξάνοντας έτσι το ελάχιστο όριο του διαστήματος λειτουργικότητας του υποδείγματος. Οι πληθωριστικές πιέσεις που δημιουργούνται για την αποκατάσταση της βασικής ισορροπίας είναι εμφανείς. Γι' αυτό και το ελάχιστο αυτό όριο πραγματικού μισθού ονο-

17. Βλ. Μακρής, Γ., Εισαγωγή στην προβληματική των νεώτερων θεωριών διανομής του εισοδήματος, Α.Β.Σ.Θ., Θεσσαλονίκη, 1986, σελ.23-25.

μάσθηκε από την J. Robinson «πληθωριστικό φράγμα».¹⁸ Έτσι, οι διεκδικήσεις των μισθωτών για αύξηση των ονομαστικών τους μισθών, κι εφόσον οι αρχικές τιμές έχουν καθορισθεί βάσει των ονομαστικών μισθών που ίσχυαν στην αρχή της περιόδου, τείνουν να μειώσουν την πραγματική επένδυση. Την απάντηση σ' αυτό το πρόβλημα μας την προσφέρει η ίδια η λογική της λειτουργίας του υποδείγματος: αύξηση των επενδυτικών δαπανών των κεφαλαιούχων εις βάρος των καταναλωτικών τους δαπανών.

2γ. Συμπεράσματα πάνω στη σχέση συσσώρευσης και διανομής

Με τον τρόπο που αναλύεται παραπάνω ο μηχανισμός ρύθμισης της λειτουργίας του συστήματος εμφανίζεται απόλυτα συνεπής προς την κεινσιανή θεωρία. Εάν ληφθούν υπ' όψη όλες οι υποθέσεις του υποδείγματος, η επιπλέον αναγκαία αποταμίευση για την πραγματοποίηση των πρόσθετων επενδύσεων σχηματίζεται μέσω των αυξήσεων των τιμών. Κι αυτό καθίσταται δυνατό από το γεγονός ότι οι μισθοί παρουσιάζουν χρονική υστέρηση ως προς τις κινήσεις των τιμών. Ακόμη και σε περίπτωση σωρευτικού πληθωρισμού, που μπορεί να προκληθεί από συνεχείς απαιτήσεις των μισθωτών στην προσπάθειά τους για διαφύλαξη του επιπέδου του πραγματικού τους εισοδήματος, η τροποποίηση της διανομής που επιτρέπει το υπόδειγμα εις βάρος τους μας οδηγεί στο να δεχθούμε την αδυναμία τους να κυριαρχήσουν πάνω στους μηχανισμούς της διανομής.

Η παθητικότητα της θέσης των μισθωτών είναι, σύμφωνα με τη λογική του νεοκαιμπριτζιανού υποδείγματος, αναμφισβήτητη. Κι όχι μόνον αναμφισβήτητη αλλά και αναγκαία.

Οι μισθοί αντιμετωπίζονται σαν ροή (και είναι αποτέλεσμα προηγηθείσης σύμβασης), καθώς επίσης και τα κέρδη (αποτέλεσμα της οικονομικής δραστηριότητας), πουθενά όμως δεν επιχειρείται ερμηνεία της προέλευσής τους. Σε κανένα σημείο δεν προτείνεται μία πραγματικά εναλλακτική αντιμετώπιση της φύσης αυτών των μακροοικονομικών μεγεθών άλλη απ' αυτήν της κλασικής ή - αν και είναι παρακινδυνευμένο - και της νεοκλασικής θεωρίας. Και είναι χαρακτηριστικό το ότι απ' όλες τις μεταβλητές που περιέχονται στο υπόδειγμα της διανομής, προσδιοριστικό ρόλο έχουν εκείνες πάνω στις οποίες οι μισθωτοί δεν έχουν κανένα είδος εξουσίας. Πώς είναι αυτό δυνατόν, όμως, για μία θεωρία που θέλησε να εμφανισθεί με κριτική διάθεση απέναντι του νεοκλασικισμού και που θέλησε να αντιμετωπίσει την διανομή του εισοδήματος σαν πεδίο όπου αντικατοπτρίζονται κοινωνικές σχέσεις;

18. Robinson, J., *The Accumulation of capital*, idem, σελ. 48-50.

Η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα δεν μπορεί και δεν πρέπει ν' αναφέρεται σε υποκειμενικά στοιχεία ή σε ιδεολογικό υπόβαθρο των νεοκαιμπριτζιανών συγγραφέων. Η γνώμη μας είναι ότι πρέπει να αναζητηθεί ένα μεθοδολογικό σφάλμα και συγκεκριμένα η οπτική μέσα από την οποία αντιμετωπίζεται η χρηματική φύση του καπιταλιστικού συστήματος.

Πράγματι, και σ' αντίθεση με τις απόψεις του Keynes που τόσο επέμενε ότι κάθε νομισματική θεωρία πρέπει να περιέχεται σε μία γενική θεωρία της καπιταλιστικής παραγωγής, η ανάλυση του νεοκαιμπριτζιανού υποδείγματος συνεχώς υπονοεί τον ρόλο του χρήματος χωρίς ποτέ να εμβαθύνει προς αυτή την κατεύθυνση.

Όπως είναι γνωστό, κατά τους νεοκαιμπριτζιανούς,¹⁹ ο υπολογισμός των τιμών ισορροπίας γίνεται στην αρχή της περιόδου βάσει των ονομαστικών μισθών που έχουν συμφωνηθεί, κατά τις απόψεις που περιέχονται στη «Γενική Θεωρία» και που ο Kaldor υιοθέτησε απόλυτα αλλά τυπικά. Η ανάλυση της λειτουργίας του υποδείγματος εμφανίζει - υπό καθεστώς πλήρους απασχόλησης- την αποκατάσταση των ανισορροπιών του συστήματος να πραγματοποιείται όπως αναφέρθηκε ήδη, μέσω των κινήσεων των τιμών. Αυτό όμως προϋποθέτει αναγκαστικά τη δυνατότητα της αυτόματης αυξομείωσης του όγκου του κυκλοφορούντος χρήματος, ανάλογα με τις ανάγκες χρηματοδότησης των επενδύσεων. Κι όπως είναι πλέον παραδεκτό, η προσφορά χρήματος δεν είναι απόλυτα εξωγενής.²⁰ Ούτε όμως η υπόθεση της μεταβολής των τιμών μόνον σε κατάσταση πλήρους απασχόλησης μπορεί να υποστηριχθεί σοβαρά, όταν μάλιστα υπάρχει η σχετική στασιμότητα πληθωριστική εμπειρία. Η αιτία αυτής της βασικής ανεπάρκειας που παρουσιάζει η νεοκαιμπριτζιανή θεωρία πρέπει να αναζητηθεί στην έλλειψη εμβάθυνσης πάνω στην ιδιαίτερη φύση της σχέσης χρήματος, παραγωγικής διαδικασίας και διανομής στο καπιταλιστικό σύστημα. Πρόκειται για τη γνωστή κλασική θέση (Ricardo - Marx) ότι η έννοια της χρηματικής αξίας ενός προϊόντος εκφράζει την μετατροπή των προϊόντων σε μονάδες κοινής μέτρησης - θεμελιώδη αναγκαιότητα του καπιταλισμού - που καθιστά όλες τις οικονομικές πράξεις χρηματικές. Κι αυτό το κοινό μέτρο της αξίας των προϊόντων είναι η ανθρώπινη εργασία. Έτσι, χωρίς να

19. Kaldor, N., Capital accumulation and economic growth, in *The theory of capital*, Lutz and Hague ed., Macmillan, 1961. Harcourt, G.C., *Some Cambridge controversies in the theory of capital*, Cambridge, 1972.

20. Σχετικά με το πρόβλημα της εξωγένειας της προσφοράς χρήματος, βλ.: Lavoie, M., *Les post-Keynésiens et la monnaie endogène*, *L' Actualité économique*, janvier -juin 1982, καθώς και *Credit and money*, in Jarsulic M. ed., *Money and macroeconomic policy*, Kluwer - Mijhoft, Boston, 1985. Επίσης, De Mourgue, M., *La monnaie*, Economica, Paris, 1987.

είναι αναγκαία η περαιτέρω ανάλυση της απέραντης προβληματικής της θεωρίας της αξίας,²¹ είναι φανερό ότι η χρηματική έκφραση της μονάδας εργασίας - ο ονομαστικός μισθός - προσδιορίζει τις νομισματικές διαστάσεις του συστήματος. Όλη αυτή η ακολουθία εννοιών περιέχεται τουλάχιστον έμμεσα και στη «Γενική Θεωρία» με την μέτρηση των χρηματικών αξιών μέσω των μονάδων μισθού. Αυτός όμως ο αναγκαίος προσανατολισμός απουσιάζει από τη νεοκαιμπριτζιανή σκέψη, όπως απουσιάζει και η εμβάθυνσή του. Κι από εδώ απορρέουν όλα τα αδιέξοδα που διαπιστώθηκαν πιο πάνω, τόσο για την εξήγηση της προέλευσης των εισοδηματικών κατηγοριών, όσο και για την λειτουργία του υποδείγματος, δηλαδή τη σχέση συσσώρευσης και διανομής και ιδίως του τρόπου με τον οποίο πραγματοποιείται αυτή η διανομή.

3. Μεγέθυνση και διανομή

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, οι νεοκαιμπριτζιανοί ενσωμάτωσαν το υπόδειγμα διανομής σε μία γενική θεωρία ισόρροπης και μακροχρόνιας μεγέθυνσης. Ειδικότερα, υποστήριξαν την επίτευξη της σταθερότητας της μεγέθυνσης αυτής ξεπερνώντας το λεγόμενο πρώτο πρόβλημα Harrod (βλ. σελ. 19) και συνέδεσαν το ποσοστό συσσώρευσης με τον ρυθμό της φυσικής ή δυνητικής μεγέθυνσης, συνέδεσαν το ποσοστό συσσώρευσης με τον ρυθμό της φυσικής ή δυνητικής μεγέθυνσης.

Εμπνεόμενοι από τις βασικές κεϋνσιανές αρχές απέδειξαν ότι από την διπλή φύση του αποτελέσματος της οικονομικής δραστηριότητας - διανομή του εισοδήματος (μισθοί-κέρδη) και δαπάνη του τελικού προϊόντος (κατανάλωση- επένδυση) - η διανομή είναι εκείνη που υποτάσσεται στη δαπάνη, κάτι που έχει σοβαρότατες συνέπειες για τη διερεύνηση των ορίων ορθότητας της θεωρίας τους.

21. Για μια προσέγγιση, βλ. Samuelson, A., *idem*, κεφ.ΙΙΙ, σελ. 285-394. Επίσης, Salama, P., *Sur la valeur*, Maspero, Paris, 1975.

Για να αναπτύξουν τις συνθήκες της ισόρροπης μακροχρόνιας μεγέθυνσης πρότειναν μία επαναπροσέγγιση των βασικών κεϋνσιανών αρχών, όπως αυτές παρουσιάστηκαν από τον Harrod.²²

3α. Το υπόδειγμα του Harrod

Ο Harrod παρουσίασε μία νέα μέθοδο δυναμικής ανάλυσης. Ξεκινώντας από τις θεμελιώδεις κεϋνσιανές σχέσεις της βραχυχρόνιας περιόδου, πρότεινε ένα υπόδειγμα όπου προσδιορίζονται οι απαραίτητες συνθήκες για τη συνέχιση της ισόρροπης μεγέθυνσης μακροχρόνια. Η ανάλυσή του εξηγεί γιατί στην πραγματικότητα είναι σχεδόν αδύνατον να συμβεί αυτό. Το υπόδειγμα, λοιπόν, έχει περισσότερο αξία σαν «κατάσταση αναφοράς» για την κατανόηση της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος.

Τρία είναι τα βασικά αξιώματα του υποδείγματος²³:

- α) το συνολικό εισόδημα προσδιορίζει την προσφορά αποταμίευσης,
- β) ο ρυθμός μεγέθυνσης του συνολικού εισοδήματος προσδιορίζει την επένδυση (ζήτηση αποταμίευσης), και
- γ) η ζήτηση αποταμίευσης ισούται με την προσφορά της.

Το υπόδειγμα συνδυάζει την αρχή του πολλαπλασιαστή και εκείνη της επιτάχυνσης και θεωρεί σαν βασική σχέση την απόφαση των επιχειρηματιών για επένδυση. Προϋποθέτει έμμεσα την πλήρη απασχόληση των συντελεστών παραγωγής και απουσία χρονικών περιθωρίων για την παραγωγή των κεφαλαιουχικών αγαθών. Η επένδυση αντιμετωπίζεται, λοιπόν, σαν η απάντηση των επιχειρηματιών - κεφαλαιούχων στις αναμενόμενες μεταβολές της ζήτησης της επομένης περιόδου:

22. Συνηθίζεται στη σχετική βιβλιογραφία να εμφανίζεται η παρουσίαση του υποδείγματος Harrod-Domar, επειδή πρόκειται για δύο αναλύσεις αρκετά όμοιες που δημοσιεύθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα: Domar, E.P., *Expansion and Employment*, *American Economic Review*, Μάρτιος 1947, και Harrod, R.F., *Towards a Dynamic Economics*, Macmillan 1948. Όμως, παρ' όλο που και οι δύο υπογραμμίζουν τις δυσκολίες πραγματοποίησης της δυναμικής ισορροπίας στην μακροχρόνια περίοδο, βέβαια σε αρκετά απλοποιημένα υποδείγματα, η ανάλυση του Domar εμφανίζεται σαν ανάπτυξη των δυσκολιών της επίτευξης της ισορροπίας στην αγορά προϊόντων (βλ. άρθρο του Domar, E., *Expansion et emploi* στο: ABRAHAM-FROIS, G., *Problématiques de la croissance*, vol. 1, *Economica*, 1977, σελ. 10-13), ενώ η ανάλυση του Harrod λαμβάνει υπ' όψη της και την αγορά εργασίας, και, κυρίως, αποδεικνύει την αστάθεια της ισορροπίας (βλ. ABRAHAM-FROIS, G., *idem*, σελ. 271-276). Για τις ανάγκες αυτής της εργασίας θα μας απασχολήσει μόνον το υπόδειγμα του Harrod.

23. Harrod, R.F., *An Essay in Dynamic Theory*, E.J., Μάρτιος 1939, σελ. 14-33. Οι απόψεις αυτού του άρθρου περιέχονται εμπλουτισμένες στο έργο του 1948.

$$I_t = \beta \cdot (Y_{t+1} - Y_t) \quad (1),$$

όπου I_t το ύψος της επένδυσης της περιόδου t και β ο συντελεστής επιτάχυνσης. Ισχύει επίσης: $S_t = sY_t$ (2), όπου s είναι ταυτόχρονα η οριακή και μέση ροπή για αποταμίευση και $0 < s < 1$.

Επειδή δε υποτίθεται ότι ο μέσος συντελεστής κεφαλαίου K/Y παραμένει σταθερός από περίοδο σε περίοδο, τότε ισούται με τον οριακό συντελεστή κεφαλαίου, δηλαδή $K/Y = \Delta K / \Delta Y$. Και επειδή $I = \Delta K$ για την ίδια περίοδο, τότε ο συντελεστής επιτάχυνσης ισούται με τον συντελεστή κεφαλαίου, δηλαδή με β . Οπότε η επιπλέον προσφερόμενη παραγωγή της περιόδου $t+1$ που εξαρτάται από την I_t , μπορεί να γραφεί:

$$\Delta Y_{t+1}^0 = \frac{1}{\beta} \cdot I_t \quad (3),$$

όπου β είναι ο οριακός συντελεστής κεφαλαίου. Όμως, συγχρόνως, μέσω του πολλαπλασιαστή, η επένδυση προκαλεί μία μεταβολή του εισοδήματος και συνεπώς της κατανάλωσης (ζητούμενης παραγωγής) την ίδια περίοδο:

$$\Delta Y_{t+1}^D = \frac{1}{s} \cdot \Delta I_{t+1} \quad (4)$$

Για τη συνθήκη ισορροπίας γράφουμε:

$$\Delta Y_{t+1}^0 = \Delta Y_{t+1}^D \quad (5)$$

και συνεπώς:

$$\frac{1}{\beta} I_t = \frac{1}{s} \Delta I_{t+1} \quad , \quad \text{ή}$$

$$\frac{\Delta I_{t+1}}{I_t} = \frac{\Delta I}{I} = \frac{s}{\beta}$$

που σημαίνει ότι η ισότητα μεταξύ επιθυμητής και πραγματικής επένδυσης εξασφαλίζεται με έναν ρυθμό αύξησης της επένδυσης ίσο με s/β , όπου s το ποσοστό αποταμίευσης και β ο συντελεστής κεφαλαίου που ισούται εδώ με τον συντελεστή επιτάχυνσης. Αυτόν τον ρυθμό ο Harrod τον ονομάζει g_w «εγγυημένο» ή «αναγκαίο» (growth warranted). Έτσι, από τη στιγμή που εξασφαλίζεται η σταθερότητα των s και β , η μεγέθυνση θα είναι ομαλή και ισόρροπη.

Από αυτό το σημείο αρχίζει η προβληματική του Harrod: αυτή η ισόρροπη ανάπτυξη εξασφαλίζει την πλήρη απασχόληση; Και επίσης, είναι σταθερή; Η απάντηση επιχειρείται μέσω της διάκρισης μεταξύ βραχυχρόνιας και μακροχρόνιας περιόδου. Κατά την βραχυχρόνια περίοδο τίθεται σαν βασικότερο το ερώτημα της σταθερότητας της μεγέθυνσης, δηλαδή της ικανότητας ρύθμισης των εμφανιζόμενων ανισορροπιών. Και ακριβώς αυτή η σταθερότητα, εξηγεί ο Harrod, απουσιάζει. Κάθε απομάκρυνση από τον ρυθμό g_w προκαλεί σωρευτικές

διαδικασίες χωρίς ικανότητα επανόδου στην αρχική ισορροπία. Πράγματι, αν g ονομασθεί ο ρυθμός της πραγματικής μεγέθυνσης (που εξάγεται με τον ίδιο υπολογισμό όπως στην περίπτωση του g_w), διακρίνουμε δύο περιπτώσεις:

- $g > g_w$, που σημαίνει ότι η πραγματική ζήτηση είναι υψηλότερη απ' αυτήν που προβλέφθηκε, και η διαφορά τείνει να εξισορροπηθεί από εξάντληση αποθεμάτων των επιχειρήσεων, αύξηση των επενδύσεων (επιταχυντής), του εισοδήματος και, συνεπώς, της ζήτησης (πολλαπλασιαστής). Ο πληθωριστικός κίνδυνος είναι ιδιαίτερα ισχυρός όπως και η δημιουργία σωρευτικών φαινομένων.
- $g < g_w$, που σημαίνει ότι η πραγματική ζήτηση είναι χαμηλότερη απ' αυτήν που προβλέφθηκε, με αποτέλεσμα τη μείωση των επενδύσεων. Με τη συνδυασμένη δράση της επιτάχυνσης και του πολλαπλασιαστή, το εισόδημα μειώνεται και η οικονομία προχωρεί προς την ύφεση.

Και στις δύο αυτές περιπτώσεις η απόσταση μεταξύ g και g_w τείνει να επιδεινωθεί, έτσι ώστε στην περίπτωση που η μεγέθυνση ακολουθήσει τον ρυθμό $g = g_w$ να θεωρείται ότι ισορροπεί «στην κόψη του ξυραφιού». Για τον Harrod η αστάθεια είναι συμφυής του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής.

Όσον αφορά την μακροχρόνια περίοδο, ο Harrod εισάγει τον ρυθμό φυσικής μεγέθυνσης g_n που δηλώνει ότι η οικονομία αποφεύγει την ανεργία. Ο ρυθμός g_n αφορά την αύξηση του πληθυσμού και της παραγωγικότητας της εργασίας, αλλά επειδή υποτίθεται απουσία τεχνικής προόδου, πρέπει να ισχύει $g_w = s/\beta = n$, ώστε η εγγυημένη μεγέθυνση να εξασφαλίζει και την πλήρη απασχόληση. Επειδή όμως s , β και n είναι ανεξάρτητες παράμετροι, τίποτε δεν εγγυάται την επίτευξη της ανωτέρω εξίσωσης ($n = s/\beta$).

Κι εδώ διακρίνονται δύο περιπτώσεις:

- $g_w > g_n$, που σημαίνει ότι η επιθυμητή επένδυση είναι υπερβολική, με συνέπεια την υπερεπένδυση και τελικά την ύφεση. Εξ άλλου, εφ' όσον $n < g_w$ και εφ' όσον εξ ορισμού είναι $g \leq n$, συνεπάγεται ότι $g < g_w$, άρα ύφεση όπως της βραχυχρόνιας περιόδου.
- $g_w < g_n$. Εδώ ο ρυθμός της φυσικής μεγέθυνσης είναι υψηλότερος του ρυθμού της επιθυμητής μεγέθυνσης. Ο Harrod υποθέτει ότι $n > g > g_w$, που υποδηλώνει πάλι ανισορροπία τύπου βραχυχρόνιας περιόδου: επεκτατική συγκυρία, πληθωριστικές πιέσεις, ανεργία.

Η προβληματική του Harrod σχετικά με την ισόρροπη μεγέθυνση πλήρους απασχόλησης είναι αρκετά ενδιαφέρουσα. Εξειδικεύοντας τις βασικές κεϋνσιανές αρχές στο πλαίσιο της μακροχρόνιας πορείας του καπιταλισμού - κάτι που δεν ήταν το κύριο ενδιαφέρον του Keynes - αποδεικνύει τον κυρίαρχο ρόλο της συσσώρευσης μέσω της έννοιας του εγγυημένου ρυθμού μεγέθυνσης. Οι συνθήκες του

υποδείγματος μάλιστα είναι τόσο αυστηρές που το καθεστώς της «κόψης του ξυραφιού» που εκφράζεται από την ισότητα των τριών ρυθμών δεν μπορεί παρά να χρησιμεύσει σαν ερμηνευτική βάση για κάθε οικονομική πολιτική. Η ισόρροπη μεγέθυνση πλήρους απασχόλησης είναι σχεδόν αδύνατο να συμβεί και γι' αυτό δικαιολογείται η επίσης κεϋνσιανή άποψη της κρατικής παρέμβασης στην οικονομική δραστηριότητα ώστε ο ρυθμός εγγυημένης μεγέθυνσης να προσεγγίσει τον ρυθμό της φυσικής μεγέθυνσης.

Τα αδύνατα σημεία του υποδείγματος είναι σημαντικά: πράγματι, η σταθερότητα του συντελεστή κεφαλαίου καθώς και η ουδετερότητα της τεχνικής προόδου δεν μπορούν να υποστηριχθούν. Αυτές οι δύο υποθέσεις στην πραγματικότητα συνδέονται:²⁴ θέτοντας σαν προϋπόθεση τη σταθερότητα του συντελεστή επιτάχυνσης, δηλαδή του οριακού συντελεστή κεφαλαίου, υπαγορεύει την ουδετερότητα της τεχνικής προόδου όπως αυτή εννοείται κατά τον ορισμό του g_n . Αυτό όμως έχει μία σοβαρή συνέπεια: αποκλείει την αντιμετώπιση της τεχνικής προόδου σαν κοινωνική διαδικασία συνάρθρωσης της αναπαραγωγής του κεφαλαίου και των συνθηκών ενσωμάτωσης της μισθωτής εργασίας στην παραγωγική διαδικασία. Όπως είναι γνωστό, χωρίς τη χρησιμοποίηση της τεχνικής προόδου είναι αδύνατος ο συμβιβασμός της επιδίωξης της μεγιστοποίησης του κέρδους και της αναγκαιότητας αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Ακόμη περισσότερο, όταν πρόκειται για την μακροχρόνια περίοδο όπου η διαδικασία εντατικοποίησης του κεφαλαίου φαίνεται αναπόσπαστο μέρος της καπιταλιστικής εξέλιξης.²⁵

Ακόμη πιο σημαντικό μειονέκτημα του υποδείγματος είναι η τυπικότητά του. Η κοινωνική δυναμική, που απαραίτητα πρέπει να ληφθεί υπ' όψη από μία θεωρία της μεγέθυνσης, απλά απουσιάζει. Δεν λαμβάνονται αντιθέσεις ανάμεσα στις συμπεριφορές και τις δομές της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, η χρησιμότητα του υποδείγματος του Harrod είναι ερμηνευτική ενός σημείου αναφοράς, μιας ιδανικής κατάστασης, όπου προσεγγίζεται η συγκριτική δυναμική των ανισορροπιών. Και παρ' όλο που οι παρεκκλίσεις της οικονομίας από την κατάσταση που αντιστοιχεί στην «κόψη του ξυραφιού» αναλύονται σαν μόνιμες και μάλιστα σωρευτικές, ούτε τα αίτια των παρεκκλίσεων αυτών εξηγούνται, αλλά ούτε και οι ενδογενείς δυνάμεις του συστήματος που θα μπορούσαν να προκαλέσουν κάτι τέτοιο.

24. Lionard, J., *idem*, σελ. 79.

25. Braverman, H., *Travail et capitalisme monopoliste*, γαλλική μετάφραση, Maspero, Paris, 1976.

3β. Η νεοκαιμπριτζιανή προσαρμογή

Η εξωγένεια των παραμέτρων n , s και β του υποδείγματος του Harrod, που το καθιστά υπερπροσδιορισμένο - άρα χωρίς λύση - έγινε αργότερα αντικείμενο νέων αναλύσεων που προσπάθησαν να δείξουν ότι ορισμένες από αυτές τις παραμέτρους δεν είναι αναγκαστικά εξωγενείς και, συνεπώς, είναι δυνατόν να βρεθεί λύση. Έτσι, ο R. M. Solow²⁶ παρουσίασε ένα νεοκλασικό υπόδειγμα όπου η σταθερή ισόρροπη μεγέθυνση πλήρους απασχόλησης πετυχαίνεται εάν γίνουν δεκτές συγκεκριμένες υποθέσεις σχετικά με τη δυναμική προσαρμογή και τον προσδιορισμό του αθροισμένου προϊόντος²⁷. Στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα σχήμα σκέψης τελείως διαφορετικού από εκείνο του Harrod.

Οι νεοκαιμπριτζιανοί, από την πλευρά τους εμμένοντας και αυτοί στη δυνατότητα ύπαρξης σχετικής σταθερότητας του υποδείγματος του Harrod, εξήγησαν έμμεσα ή άμεσα ότι αυτό είναι δυνατόν χάρις στην ευλυγισία της διανομής του εισοδήματος μεταξύ μισθών και κερδών, που επιτρέπει την s να μην θεωρηθεί σαν σταθερά και να προσαρμόζεται στις εξωγενείς n και β . Κι εδώ, όμως, η λειτουργία του υποδείγματος γίνεται με καθεστώς πλήρους απασχόλησης, όπου η αποκατάσταση των ανισορροπιών πετυχαίνεται μέσω της μεταβολής των τιμών. Σε τελευταία ανάλυση, αποδεικνύεται η σχέση μεταξύ κέρδους και συσσώρευσης. Όμως, υπάρχουν δύο προσεγγίσεις που, αν και όχι αντίθετες μεταξύ τους, διαφέρουν αισθητά: η προσέγγιση του Kaldor, που υποστηρίζει την προσαρμογή της συσσώρευσης του κεφαλαίου στη φυσική μεγέθυνση, και η προσέγγιση της J. Robinson, σύμφωνα με την οποία η επιδίωξη του κέρδους είναι εκείνη που προσδιορίζει τον ρυθμό συσσώρευσης.

3β1. Ο N. Kaldor και η δυναμική μεγέθυνση

Ο Kaldor²⁸ συνδέει τη συσσώρευση του κεφαλαίου με την τεχνική πρόοδο, προσδιορίζοντας ότι η ιστορική εξέλιξη αποδεικνύει την ταυτόχρονη αύξηση του κατά κεφαλήν προϊόντος και του κατά κεφαλήν κεφαλαίου. Έτσι, η συνάρτηση της τεχνικής προόδου είναι της μορφής:

$$\frac{1}{y} \cdot \frac{dy}{dt} = f\left(\frac{1}{k} \cdot \frac{dk}{dt}\right) \quad (1),$$

26. Solow, R.M., A contribution to the theory of Economic Growth, idem, σελ. 65-94.

27. βλ. Jones, H., Η εισαγωγή στις σύγχρονες θεωρίες οικονομικής μεγέθυνσης, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1993, σελ. 108-113.

28. Kaldor, N., A Model of Economic Growth, E.J., vol. 67, 1957.

Kaldor, N., Capital Accumulation....., idem.

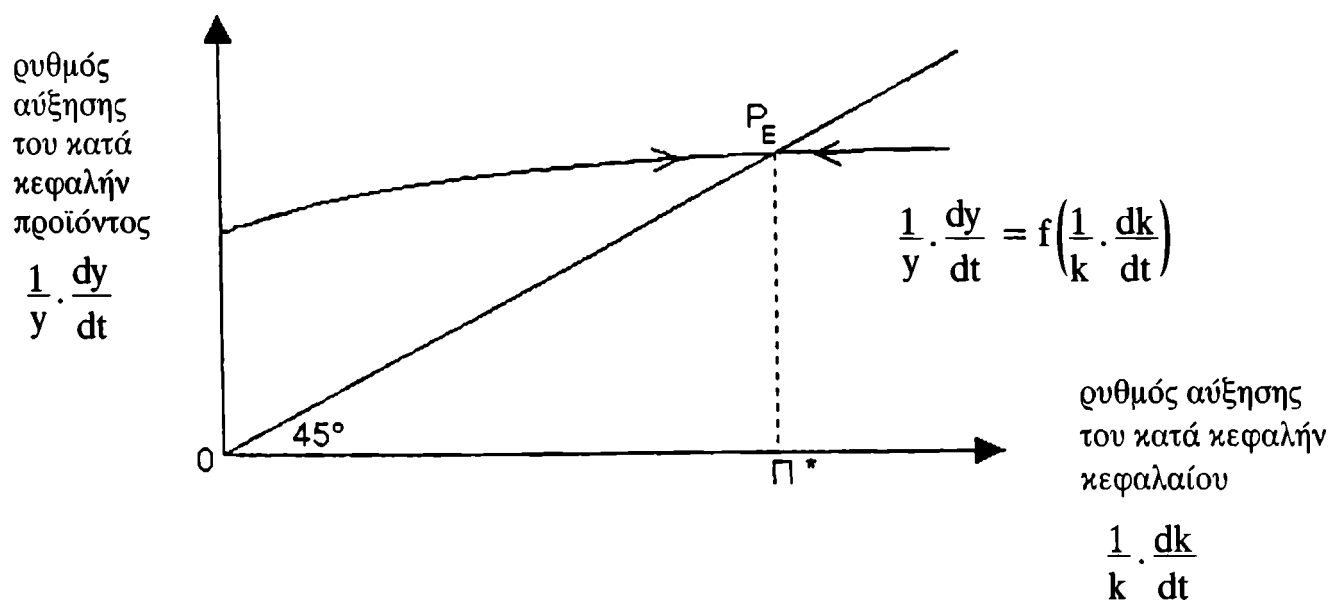
όπου y το κατά κεφαλήν προϊόν, k το κατά κεφαλήν κεφάλαιο, και όπου $f' > 0$, διότι η παραγωγικότητα μπορεί να αυξηθεί ακόμη και χωρίς συσσώρευση λόγω βελτίωσης της εκπαίδευσης του ανθρώπινου παράγοντα ή λόγω της αντικατάστασης του αποθέματος κεφαλαίου, που αναγκαία συνεπάγεται εφαρμογή βελτιωμένης τεχνολογίας, και

$f'' < 0$, διότι καθώς οι πιο επικερδείς εφαρμογές της τεχνικής προόδου είναι και οι πρώτες που πραγματοποιούνται, το αποτέλεσμα είναι η εμφάνιση ενός είδους φθίνουσας απόδοσης της τεχνικής προόδου.

Η παραπάνω συνάρτηση (1) εκφράζει τη σχέση μεταξύ του ρυθμού αύξησης του κεφαλαίου και του ρυθμού αύξησης της παραγωγής, περικλείοντας τα αποτελέσματα τόσο της τεχνικής προόδου όσο και της αύξησης του κατά κεφαλήν κεφαλαίου.

Η θέση και η κλίση της γραφικής παράστασης αυτής της συνάρτησης (Σχήμα 1) εξαρτάται από τον δυναμισμό της κοινωνίας και την ικανότητά της να παράγει και να αφομοιώνει τεχνική πρόοδο, καθώς και από την ύπαρξη ενός μεγίστου σημείου πέραν του οποίου καμία επιπλέον αύξηση του $(1/k) \cdot (dk/dt)$ δεν μπορεί να επηρεάσει αυξητικά τον ρυθμό αύξησης του $(1/y) \cdot (dy/dt)$.

Σχήμα 1

Κάθε μετατόπιση της συνάρτησης της τεχνικής προόδου απαιτεί ανάλογη μεταβολή του ρυθμού αύξησης του $(1/k) \cdot (dk/dt)$ και συνεπώς της επένδυσης (άρα του ποσοστού αποταμίευσης της οικονομίας, καθώς και της διανομής του εισοδήματος, αν θέλουμε να διατηρηθεί η ισορροπία).

Οι παραπάνω υποθέσεις συνεπάγονται αναγκαία και την ύπαρξη ενός σημείου P_E τέτοιου ώστε $(1/y) \cdot (dy/dt) = (1/k) \cdot (dk/dt)$ και όπου όλες οι συνθήκες

μιας ουδέτερης τεχνικής προόδου ικανοποιούνται: η σχέση κεφαλαίου - προϊόντος είναι σταθερή για ένα σταθερό ρυθμό μεγέθυνσης, σταθερότητα της διανομής του εισοδήματος και σταθερό ποσοστό κέρδους.

Έτσι, για μία δεδομένη συνάρτηση τεχνικής προόδου η σχέση (1) σημαίνει ότι όσο ο ρυθμός συσσώρευσης του κεφαλαίου είναι ασθενής, σε σχέση με τον ρυθμό ισορροπίας, τόσο ο ρυθμός μείωσης του συντελεστή κεφαλαίου θα είναι μεγάλος (πράγμα που συνεπάγεται εφαρμογή τεχνολογίας capital-saving), και αντίστροφα. Πρόκειται δηλαδή για θέσεις εκατέρωθεν του P_E . Και για τον Kaldor ένα καπιταλιστικό σύστημα τείνει προς αυτό το σημείο, που αντιπροσωπεύει ένα ρυθμό ισόρροπης και μακροχρόνιας μεγέθυνσης μ' ένα καθεστώς σταθερότητας, με την έννοια ότι κάθε απομάκρυνση από το σημείο αυτό προκαλεί τη δημιουργία δυνάμεων που επαναφέρουν το σύστημα στο αρχικό σημείο ισορροπίας.

Ο Kaldor αναγνωρίζει²⁹ ότι για να υπάρξει λύση ισορροπίας του συστήματος είναι ανάγκη να εισαχθεί μία συνάρτηση επένδυσης ώστε, μέσω της έννοιας των προβλέψεων των επιχειρηματιών, να είναι δυνατόν να προσδιορισθεί ικανοποιητικά η συσσώρευση. Στην πραγματικότητα, έμμεσα αναγνωρίζεται η ανάγκη να είναι δυνατόν να απαντηθεί το κενσόν ερώτημα της επάρκειας της συνολικής ζήτησης, ώστε να μπορεί να δικαιολογηθεί το σημείο ισορροπίας P_E , όπως και η τάση του συστήματος να οδηγηθεί προς αυτό. Η πρόταση του Kaldor δείχνει ότι εμπνέεται σ' αυτό το θέμα από τον Kalecki, καθώς εκτιμά ότι η επιθυμητή επένδυση εξαρτάται κατά το ένα μέρος από το προβλεπόμενο ποσοστό κέρδους (οι αποφάσεις για το ποσοστό επένδυσης είναι αύξουσα συνάρτηση της διαφοράς μεταξύ προβλεπόμενου ποσοστού κέρδους και επιτοκίου, δηλαδή εξαρτάται αναλογικά από τη μέση παραγωγικότητα του κεφαλαίου). Κατά το άλλο μέρος, εξαρτάται από τις μεταβολές του προϊόντος που προκαλούν αντίστοιχες μεταβολές στην επένδυση μέσω της αρχής της επιτάχυνσης. Έτσι, ο ρυθμός επιθυμητής συσσώρευσης είναι αύξουσα συνάρτηση του ποσοστού μεγέθυνσης εφ' όσον το ποσοστό κέρδους είναι αυτό το ίδιο αύξουσα συνάρτηση της ισόρροπης μεγέθυνσης.

Η συνάρτηση επένδυσης που προσδιορίζεται μ' αυτόν τον τρόπο επιτρέπει την εξήγηση της σύμπτωσης της πραγματικής μεγέθυνσης προς μία ισορροπία όπου $(1/y) \cdot (dy/dt)$ και $(1/k) \cdot (dk/dt)$ αυξάνονται με τον ίδιο σταθερό ρυθμό, καθώς επίσης και την σταθερότητα της ισορροπίας που αντιστοιχεί στο σημείο P_E .

Εξ άλλου, η ισόρροπη μεγέθυνση, όπως περιγράφεται, εξασφαλίζει και την πλήρη απασχόληση, εφ' όσον μόνον ένας ρυθμός συσσώρευσης και αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας υπάρχει που να εξασφαλίζει τη σταθερότητα της

29. Kaldor, N., Capital Accumulation..., idem.

αύξησης του κεφαλαίου και του προϊόντος, ρυθμός που αντιστοιχεί με τον ρυθμό της δυνητικής μεγέθυνσης. Συμπερασματικά, η φυσική τάση της καπιταλιστικής οικονομίας στη μακροχρόνια περίοδο είναι η μεγέθυνση πλήρους απασχόλησης. Η επιθυμητή μεγέθυνση προσαρμόζεται πάντοτε προς την δυνητική, εφ' όσον η πραγματική ακολουθεί την πορεία μιας σταθερής ισόρροπης μεγέθυνσης που προσδιορίζεται από τον ρυθμό της δυνητικής, δεδομένης πάντοτε της συνάρτησης τεχνικής προόδου. Καθώς όμως έχει εξασφαλισθεί η σταθερότητα του ρυθμού συσσώρευσης όπως και η σταθερότητα του συντελεστή κεφαλαίου, πετυχαίνεται η ενδογενοποίηση της διανομής του εισοδήματος στα πλαίσια του υποδείγματος, με την έννοια της σταθερότητας των προσδιορισμένων πλέον εισοδηματικών μεριδίων (δεδομένων βέβαια των s_w και s_p).

3β2. Κέρδη και συσσώρευση κατά την J. Robinson

Η προσέγγιση της σχέσης μεταξύ μεγέθυνσης και διανομής του εισοδήματος από την J. Robinson³⁰ ξεκινά με μία διπλή κριτική απέναντι του Kaldor αφ' ενός, κι αφ' ετέρου απέναντι του Harrod.

Όσον αφορά τον Kaldor, η J. Robinson αντικρούει την προσαρμογή του υποδείγματός του στον ρυθμό της δυνητικής μεγέθυνσης και την μ' αυτή συνδεδεμένη υπόθεση της πλήρους απασχόλησης. Παρ' όλο που κατά την δεκαετία του '50, που ο Kaldor κατασκεύασε το υπόδειγμά του, οι δυτικές οικονομίες πλησίαζαν το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης, είναι φανερό ότι η καπιταλιστική βιομηχανία ποτέ δεν απασχολεί ολόκληρο το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό. Ο ρυθμός, λοιπόν, μεγέθυνσης αυτού του εργατικού δυναμικού δεν μπορεί να παίξει κανένα προσδιοριστικό ρόλο πάνω στον ρυθμό συσσώρευσης του κεφαλαίου. Ακριβώς αυτή η τελευταία είναι που καθίσταται η αποφασιστική μεταβλητή του συστήματος, συνδυαζόμενη με συνεχώς μεταβαλλόμενες τεχνικές των οποίων στόχος πάντα είναι η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας.

Για το υπόδειγμα του Harrod, η J. Robinson αρνείται την ισόρροπη μεγέθυνση τύπου «κόψη του ξυραφιού» ονομάζοντάς την χίμαιρα.³¹ Η υπόθεση πάνω στην οποία στηρίζεται μεταξύ άλλων το υπόδειγμα και αφορά την αποταμίευση που σχηματίζεται από τα νοικοκυριά, με την έννοια ότι αυτά καθορίζουν το ποσοστό αποταμίευσης σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι η ανάγκη γι' αυτήν των επιχειρήσεων, είναι ανεδαφική. Αντίθετα, τα κέρδη είναι η κύρια πηγή αποταμίευσης και η επένδυση δημιουργεί την αποταμίευση που είναι αναγκαία. Συνεπώς, η συνθήκη

30. Robinson, J., *Essays in the theory of economic growth*, Macmillan, 1962, επίσης, *The Accumulation of Capital*, Macmillan, 1956.

31. Robinson, J., *Economic Heresies*, Macmillan, 1971.

της ισόρροπης μεγέθυνσης ικανοποιείται από την ευλυγισία του ποσοστού αποταμίευσης, αλλά αυτή εξαρτάται από το ύψος των κερδών. Οπότε, στο σχετικό υπόδειγμα της διανομής, το ποσοστό κέρδους προσδιορίζεται από τον ρυθμό συσσώρευσης του κεφαλαίου, δεδομένης πάντοτε της s_p .

Πράγματι, από την (6) της παραγράφου 2α έχουμε:

$$\frac{I}{K} = s_w \cdot \frac{Y}{K} + \frac{P}{K} \cdot (s_p - s_w) \quad \text{ή}$$

$$\frac{P}{K} = \frac{1}{s_p - s_w} \cdot \left(g - \frac{s_w}{\beta} \right) \quad (1)$$

$$\text{εφ' όσον} \quad \frac{\Delta K}{K} = g \quad \text{και} \quad \frac{K}{Y} = \beta$$

Κατά την ιδιαίτερη περίπτωση της ασήμαντης αποταμίευσης των μισθωτών ($s_w=0$), η (1) γίνεται:

$$\frac{P}{K} = \frac{g}{s_p} \quad (2)^{32}$$

Οπότε και το μερίδιο των κερδών στο εισόδημα είναι:

$$\frac{P}{Y} = \frac{P}{K} \cdot \frac{K}{Y} = \frac{1}{s_p} \cdot g \beta \quad (3)$$

και εξαρτάται από την αξία του αποθέματος του κεφαλαίου, όπως αυτή μεταβάλλεται σε συνάρτηση με το ποσοστό κέρδους. Όμως, τίποτα δεν εγγυάται ότι αυτό το τελευταίο απαραίτητα συμπίπτει με την τιμή του β ώστε να εξασφαλισθεί η ισόρροπη ανάπτυξη. Σ' αυτή την προβληματική αναφέρονται ακριβώς και οι συζητήσεις για τη θεωρία του κεφαλαίου: ο συντελεστής κεφαλαίου ποικίλει συνεχώς σε σχέση μ' ένα μη καθορισμένο εκ των προτέρων ποσοστό κέρδους.³³ Άρα, για την J. Robinson, σ' ένα δεδομένο ρυθμό συσσώρευσης του κεφαλαίου μπορεί να αντιστοιχούν διάφορα επίπεδα ισορροπίας της διανομής του εισοδήματος. Και, σε τελευταία ανάλυση, αυτό θα εξαρτηθεί από τον βαθμό μονοπωλίου.

Επιχειρηματολογώντας έτσι εναντίον αυτής της ερμηνείας της ισόρροπης μεγέθυνσης πλήρους απασχόλησης, η J. Robinson θέλει ν' αποκαταστήσει το

32. Αυτή η σχέση θυμίζει τη γνωστή πρόταση του Kalecki κατά την οποία οι μισθωτοί δαπανούν αυτά που κερδίζουν και οι κεφαλαιούχοι κερδίζουν αυτά που δαπανούν. Πράγματι, δεδομένου του g , το ποσοστό κέρδους είναι τόσο πιο υψηλό όσο ασθενής είναι η s_p , και συνεπώς όσο πιο υψηλή είναι η ροπή για κατανάλωση των κεφαλαιούχων.

33. Βλ. Sraffa, P., *Production of Commodities by means of Commodities*, Cambridge, 1960, κεφ. 6. Επίσης, Robinson, J., *The production function and the theory of capital*, *Review of Economic Studies*, vol. 21, 1953.

ρήγμα που επήλθε στην κεϋνσιανή σκέψη με την παρουσίαση της πλήρους απασχόλησης σαν αναγκαίας και φυσιολογικής κατάστασης του καπιταλισμού.

Η αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος, όπως πρέπει να εμφανίζεται από ένα γενικό υπόδειγμα μεγέθυνσης και διανομής, πρέπει, κατά την J. Robinson, να βασίζεται σε μία απλή σχέση μεταξύ ρυθμού συσσώρευσης και ποσοστού κέρδους.

α) Το ποσοστό κέρδους είναι συνάρτηση του ρυθμού συσσώρευσης. Όπως αναφέρθηκε ήδη πιο πάνω, αποδεικνύεται ότι υπάρχει γραμμική σχέση³⁴ μεταξύ του ποσοστού κέρδους (P/K) και του ρυθμού συσσώρευσης ($\Delta K/K$):

$$\frac{P}{K} = \frac{1}{s_p} \cdot \frac{\Delta K}{K} \quad \text{ή γενικότερα,}$$

$$\frac{P}{K} = f\left(\frac{\Delta K}{K}\right) \quad (4)$$

υπό την απλοποιητική υπόθεση ότι οι μισθωτοί δεν αποταμιεύουν ($s_w=0$). Πράγματι, υπάρχει μία τιμή μεριδίου κερδών (P/Y) και ποσοστού κέρδους (P/K), τέτοιων, που ισχύει $I=S$ για κάθε ποσοστό επένδυσης, και συνεπώς συσσώρευσης. Γραφικά, η σχέση κέρδους και συσσώρευσης παρίσταται με την ευθεία A (Σχήμα 2).

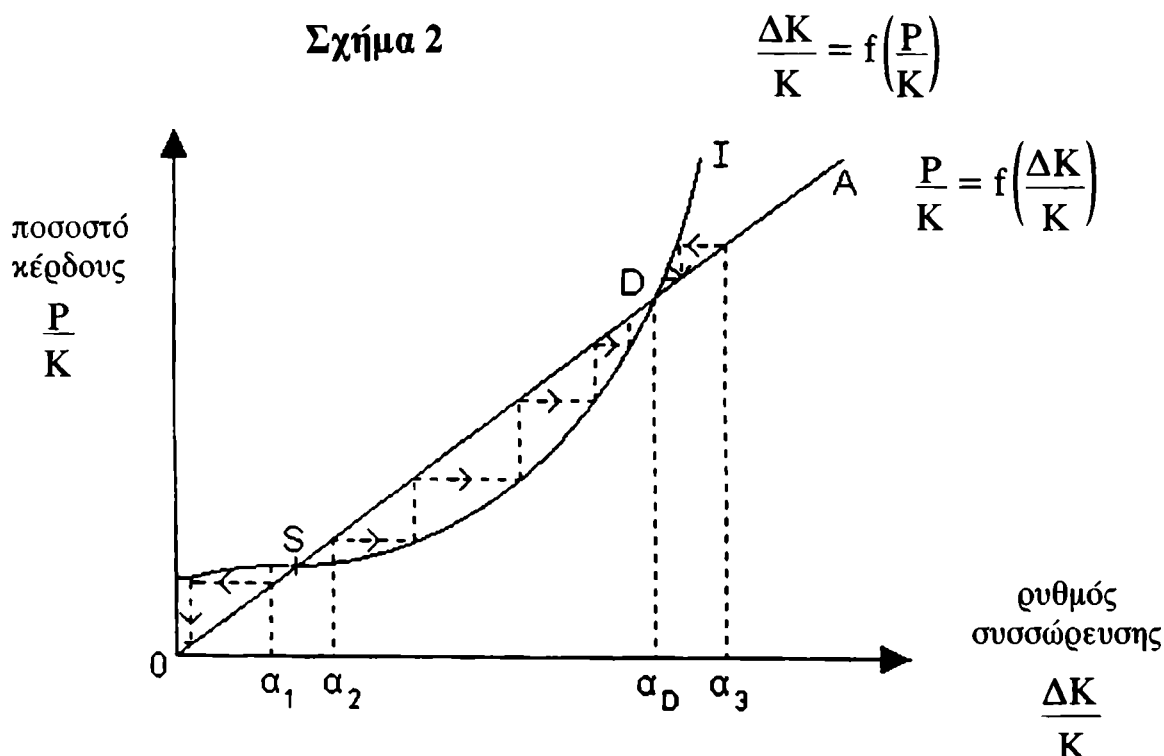
β) Η πρωτοτυπία της J. Robinson έγκειται στο ότι προτείνει και την αντίθετη σχέση: ο ρυθμός συσσώρευσης εξαρτάται από το ποσοστό κέρδους και είναι της μορφής $\Delta K/K = f(P/K)$ (5). Η συμπεριφορά των κεφαλαιούχων - επενδυτών συνίσταται στο ότι αποφασίζουν για τον επιθυμητό ρυθμό συσσώρευσης σε σχέση με το προβλεπόμενο ποσοστό κέρδους. Η συμπεριφορά αυτή οδηγείται από την έντονη επιθυμία ανάπτυξης των επιχειρήσεων που τείνουν να κυριαρχήσουν στην αγορά τους. Πρόκειται για μία «αναγκαιότητα», χαρακτηριστικής των κεϋνσιανών «animal spirits».³⁵ Επειδή όμως υπάρχουν όρια σχετικά με την αύξηση του μεγέθους των επιχειρήσεων, που στην πραγματικότητα αντιστοιχούν σε περιορισμένες προοπτικές αύξησης των κερδών όταν αυτά είναι ήδη υψηλά, ο ρυθμός συσσώρευσης σταθεροποιείται και η σχέση παρίσταται από την καμπύλη I.

Η ταυτόχρονη παρουσίαση των δύο σχέσεων στο σχήμα 2 επιτρέπει την εξέταση διάφορων περιπτώσεων. Η βασική προβληματική παραμένει πάντα αν το καπιταλιστικό σύστημα μπορεί να γνωρίσει τη μεγέθυνση με τρόπο ισόρροπο και σταθερό. Έτσι, φαινομενικά τουλάχιστο, τα δύο σημεία ισορροπίας S και D αντι-

34. Συνηθίζεται να ονομάζεται εξίσωση του Cambridge. Η επίδραση του Keynes και του Harrod είναι προφανής.

35. Robinson, J., *The Accumulation...*, idem, σελ. 76.

στοιχούν σε θέσεις όπου το ποσοστό κέρδους που δημιουργείται από την συσσώρευση είναι ακριβώς αυτό που χρειάζεται για να συντηρήσει τον ίδιο ρυθμό συσσώρευσης. Παρ' όλα αυτά, η ισορροπία στο σημείο S είναι ασταθής, ενώ στο σημείο D σταθερή:

περίπτωση 1: εάν η συσσώρευση ακολουθεί έναν πολύ ασθενή ρυθμό (α_1), το σύστημα υποχωρεί. Το ποσοστό κέρδους που δημιουργείται από την συσσώρευση, σύμφωνα με την A, συνεπάγεται ακόμη πιο ασθενή ρυθμό συσσώρευσης, σύμφωνα με την I. Ακολουθεί νέα μείωση του ποσοστού κέρδους, του ρυθμού συσσώρευσης, κ.ο.κ.

περίπτωση 2: εάν η συσσώρευση ακολουθεί έναν πολύ υψηλό ρυθμό (α_3), η συσσώρευση αυτή επιβραδύνεται βαθμιαία όπως στην περίπτωση 1, αλλά σταματά στο σημείο D.

περίπτωση 3: εάν η συσσώρευση πραγματοποιείται σύμφωνα μ' έναν μέσο ρυθμό (α_2), η διαδικασία επιταχύνεται, μέχρι το σημείο D όπου και η διαδικασία σταματά.

Το σημείο D αντιστοιχεί στον «επιθυμητό ρυθμό συσσώρευσης» με την έννοια ότι δημιουργείται ένα ποσοστό κέρδους ακριβώς ίσο με εκείνο που είναι αναγκαίο για να διατηρηθεί αυτός ο ρυθμός συσσώρευσης. Έτσι το σύστημα τείνει πάντοτε προς τον μέγιστο επιθυμητό ρυθμό μεγέθυνσης, άρα προς την ομαλή ισορροπία ανάπτυξη που προσδιορίζεται από τον σταθερό ρυθμό συσσώρευσης και ποσοστού κέρδους. Η αναλογία με τον εγγυημένο ρυθμό μεγέθυνσης του

Harrod είναι αξιοσημείωτη: ενώ όμως για τον Harrod έχει αξία μόνον σαν σημείο αναφοράς, για την J. Robinson είναι αναγκαία φυσιολογικός. Βέβαια, αυτό θα συμβεί μόνον στη μακροχρόνια περίοδο, μια και είναι δυνατόν να συμβούν χρονικές υστερήσεις μεταξύ της είσπραξης και της δαπάνης των κερδών, ή ακόμη, η χρονική σύνθεση του κεφαλαιακού αποθέματος μπορεί να συναντήσει βραχυχρόνιες δυσκολίες προσαρμογής στον πραγματικό ρυθμό συσσώρευσης. Οπωσδήποτε όμως, παρά τις διακυμάνσεις που μπορούν να προκληθούν, το σύστημα τείνει να αποκαταστήσει τον επιθυμητό ρυθμό συσσώρευσης.

Η πλήρης απασχόληση, παρ' όλα αυτά, δεν είναι βέβαιο ότι θα συμβεί, εκτός μόνον σε μερικές ιδιαίτερες περιπτώσεις. Η J. Robinson θεωρεί την απασχόληση του εργατικού δυναμικού σαν ανεξάρτητη των οικονομικών παραμέτρων.

3γ. Μερικές παρατηρήσεις πάνω στη σχέση μεγέθυνσης και διανομής

Αν και η εξέλιξη των αναπτυγμένων δυτικών οικονομιών μετά τον Βα Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60³⁶ φαίνεται να επαληθεύει τη συνέπεια του νεοκαιμπριτζιανού υποδείγματος ως προς τα συμπεράσματά του, ένα θεμελιώδες ερώτημα πρέπει να εξακολουθεί να τίθεται: ποια είναι τα όρια της ικανότητας της νεοκαιμπριτζιανής θεωρίας να ερμηνεύει τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος;

Ανεξάρτητα από τις διάφορες κριτικές που ασκήθηκαν τόσο από τον χώρο της ίδιας της Νεοκαιμπριτζιανής Σχολής, όσο και από άλλους χώρους και ιδίως τους οπαδούς της νεοκλασικής - κεϋνσιανής σύνθεσης, και που αφορούσαν ως επί το πλείστον επιφυλάξεις, βελτιώσεις και τροποποιήσεις του υποδείγματος,³⁷ το σημαντικότερο μειονέκτημα παραμένει η αποτυχία του να προχωρήσει σε κριτική εμβάθυνση της φύσης της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Κι αυτό, σε πείσμα των φιλοδοξιών και του «χαρακτήρα» της Νεοκαιμπριτζιανής Σχολής που διατείνεται ότι προσφέρει μία συνολική ερμηνεία για τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος διαλέγοντας την οπτική γωνία της ανάλυσης της σχέσης της ισόρρο-

36. Συνεχής αύξηση του ρυθμού συσσώρευσης συνοδευόμενη από ανάλογη μεταβολή στη διανομή του εισοδήματος υπέρ των κερδών και εις βάρος της αμοιβής της εργασίας. Βλ. Μακρής, Γ., Η σημερινή μακροχρόνια ύφεση: μία προσέγγιση μέσω των δομικών αλλαγών του συστήματος, Τετράδια του I.N.E., αρ. 8-9, 1997, υπό έκδοση.

37. Βλ., κυρίως, Pasinetti, L., Growth and Income Distribution, idem. Abraham-Frois, G., Dynamique économique, idem. Ακόμη και Kaldor, N. - Mirrlees, J., A new model of economic growth, Review of Economic Studies, vol. 29, 1962, σελ. 174-192, όπου εισάγεται η έννοια των γενεών κεφαλαίου και εγκαταλείπεται εκείνη του αποθέματος κεφαλαίου.

της μεγέθυνσης με την διανομή. Η κριτική και ριζοσπαστική θέση στην οικονομική θεωρία πολλών μελών της, και κυρίως της J. Robinson,³⁸ επέτρεπε την υπόθεση ότι θα μπορούσε να έχει επιχειρηθεί μία ουσιαστική και όχι τυπική - όπως έγινε - ανάλυση της κοινωνικής δυναμικής του συστήματος³⁹.

Η νεοκαιμπριτζιανή θεωρία δεν εντάσσει τα οικονομικά μεγέθη στην κατηγορία των ειδικών κοινωνικών μορφών της καπιταλιστικής παραγωγής. Συνέπεια αυτού είναι να αντιμετωπίζει την εργασία - κι εδώ έγκειται η μεγαλύτερη παράλειψη - σαν μία συνηθισμένη τυπική μεταβλητή (αφηρημένη ποσότητα ή όγκος μισθών, ανάλογα) και η συσσώρευση να μην αντιμετωπίζεται σαν τρόπος αναπαραγωγής της κοινωνικής σχέσης, αλλά σαν μία μηχανιστική σχέση οικονομικών μεγεθών, όπου οι μεταβλητές της διανομής είναι τυπικά οικονομικά μεγέθη που σχετίζονται με τη συσσώρευση με νομισματικές σχέσεις. Ο τρόπος συνάρθρωσης της «ειδικής» εργασίας με τα μέσα παραγωγής, και συγκεκριμένα τη λογική υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο, απλά, απουσιάζει.

Αν και η J. Robinson κινείται πιο κοντά στην πραγματικότητα όταν διαφωνεί με τον Kaldor πάνω στη σχέση συσσώρευσης και πλήρους απασχόλησης και, συγκεκριμένα, τονίζοντας ότι η πρώτη δεν ταυτίζεται με την δεύτερη εφ' όσον δεν μπορούν να διαπιστωθούν ενδογενείς δυνάμεις που θα οδηγούσαν σ' αυτήν,⁴⁰ και αν και γράφει συνειδητά, για την ταξική σύγκρουση όταν πρόκειται να ασκήσει κριτική εναντίον της νεοκλασικής σχολής,⁴¹ εντούτοις, η αντιμετώπιση της εργασίας στα πλαίσια του υποδείγματος συσσώρευσης και διανομής παραμένει τυπική.

Εξ άλλου, το νεοκαιμπριτζιανό υπόδειγμα ποτέ δεν επιχειρεί μία εξήγηση του λόγου για τον οποίο συμβαίνει και υιοθετείται η τεχνική πρόοδος, η οποία αντιμετωπίζεται σαν ουδέτερη μέσω ευέλικτων υποθέσεων - χειρισμών. Όμως, η τεχνική πρόοδος πρέπει να θεωρηθεί ενδογενής του καπιταλιστικού συστήματος διότι τροποποιεί συνεχώς τον όγκο και την ποιότητα της απασχολούμενης εργασίας που είναι αναγκαία για την συσσώρευση, και διότι συνδέεται άμεσα με την διαρθρωτική ανεργία. Ακόμη και η αύξηση του πληθυσμού δεν μπορεί να θεωρηθεί «φυσική» με την έννοια της ύπαρξης κάποιου φυσικού νόμου, όπως εννοείται από τον Harrod και υιοθετείται από τους νεοκαιμπριτζιανούς, αλλά εξαρτάται στενά από την δυναμική του συγκεκριμένου κοινωνικού συνόλου.⁴²

38. Βλ., κυρίως, Robinson, J. - Eatwell, J., *An introduction to modern economics*, revised first ed., Mc Grow Hill, 1974, και Robinson, J., *Economic Philosophy*, Penguin, London, 1966.

39. Léonard, J., *idem*, σελ. 98-102

40. Βλ. ανωτέρω 3β2.

41. Robinson, J. - Eatwell, J., *idem*, σελ. 35.

42. Salama, P. - Valier, J., *Une introduction à l' économie politique*, Maspero, Paris, 1977, σελ. 88-92.

Αυτές οι δύο παρατηρήσεις οδηγούν στην αναγκαία σύγκριση της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας της οποίας υπεύθυνη είναι η τεχνική πρόοδος κατά μεγάλο μέρος, και του ρυθμού συσσώρευσης του κεφαλαίου, που συνδέεται με το ποσοστό κέρδους και τις προβλέψεις των επιχειρηματιών γι' αυτό. Έτσι μόνον μπορεί να εξηγηθεί η ύπαρξη μόνιμης ανεργίας, άρρητα συνδεδεμένης με τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος, και που κάθε άλλο παρά «δυστύχημα» μπορεί να θεωρηθεί.⁴³

Επίλογος

Η νεοκαιμπριτζιανή θεωρία της διανομής του εισοδήματος αντιστοιχεί λογικά σε μία «ειδική» θεωρία της παραγωγής, με την έννοια ότι επιχειρείται ταυτόχρονα μία ανάλυση της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος σαν συγκεκριμένου ή «ειδικού» τρόπου παραγωγής. Επίσης, μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητή μόνον μέσα στα πλαίσια των καθεστώτων ισόρροπης μεγέθυνσης. Έτσι, το κύριο αξίωμα είναι ότι ο ρυθμός της επένδυσης υπαγορεύει τον τρόπο που θα γίνει αυτή η διανομή μεταξύ μισθών και κερδών, καθώς και το ποσοστό κέρδους.

Αν και το βασικό χαρακτηριστικό της μεθοδολογίας που ακολουθείται -κι αυτό ήδη από τον Keynes - είναι η εμφάνιση εξισώσεων αιτιατού τύπου ή, όπως τα ονομάζει ο L. Pasinetti «δυνάμενου να αποσυντεθεί» τύπου, πράγμα που την καθιστά επαναστατική και τελείως ξένη προς το σύστημα των ταυτόχρονων εξισώσεων της νεοκλασικής θεωρίας, και την επανασυνδέει με την κλασική μεθοδολογία του Ricardo, η νεοκαιμπριτζιανή θεωρία δεν κατορθώνει να ξεπεράσει τα όρια της τυπικής ανάλυσης. Μ' άλλα λόγια, η επιθυμία της για ερμηνεία της λειτουργίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, συσσώρευσης και διανομής καταλήγει σε μία ανάλυση «εκ των έσω» του συστήματος. Ακόμη και ως προς τον Keynes - για τον οποίο ελέχθη ότι ήταν πνεύμα πιο πολύ λαμπερό απ' ότι βαθύ,⁴⁴ διότι, παρ' όλη τη ριζοσπαστική του ως προς την παράδοση θέση, τοποθετήθηκε ηθελημένα μέσα στα πλαίσια της καπιταλιστικής δομής - όπως αναφέρθηκε ήδη, δεν ακολουθεί με συνέπεια την εισαγωγή της χρηματικής αντίληψής του της παραγωγής, αλλά εφαρμόζει εκ των πραγμάτων τη γνωστή διχοτομία πραγματικής - εγχρήματης οικονομίας⁴⁵. Κι όμως, αν αυτό είχε αποφευχθεί, δηλαδή αν είχε αναγνωρισθεί ο θεμελιώδης ρόλος του χρήματος στη συνάρθρωση μεταξύ παραγωγής και κυκλοφορίας της αξίας - βασικό πρόβλημα για μία εγχρήματη οικονομία - θα είχε βρεθεί μία δίοδος για την υπερνίκηση της τυπικότητας του υποδείγματος.

43. Medio, A., *A critique of economic theory*, Penguin, 1972, σελ.312-346.

44. Piètre, A., *Pensée économique et théories contemporaines*, 6η έκδοση, Dalloz, 1973, σελ. 381.

45. Léonard, J., *idem*, σελ. 66-69.

Έτσι, τόσο η παθητικότητα της θέσης της εργασίας που διαπιστώνεται από την ανάλυση του υποδείγματος, όσο και η τυπική αντιμετώπιση των μεταβλητών της διανομής, εφ' όσον ποτέ δεν τίθεται το ερώτημα της προέλευσής τους, αλλά και η ουδετερότητα της τεχνικής προόδου, καθώς και η απουσία ερμηνείας των λόγων ενσωμάτωσής της στην διαδικασία συσσώρευσης, αποτελούν όρια της ισχύος του νεοκαιμπριτζιανού υποδείγματος.

Βέβαια, οι βασικές αρχές του υποδείγματος προσφέρουν μία ικανοποιητική αντίληψη των σχέσεων μεταξύ συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του εισοδήματος. Εξ άλλου είναι σε αρκετά μεγάλο βαθμό συνεπείς προς την κεντρική παράδοση. Όμως, οι μεταβλητές του υποδείγματος στερούνται κοινωνικού περιεχομένου - κάτι που είναι απαραίτητο για ένα υπόδειγμα τέτοιας εμβέλειας - και, κατά συνέπεια, αγνοούνται οι κοινωνικές μεταβολές. Πρόκειται, λοιπόν, για υπόδειγμα «τυπικής» δυναμικής. Εξ άλλου, η νεοκαιμπριτζιανή θεωρία φαίνεται ανίκανη να ερμηνεύσει τις καπιταλιστικές κρίσεις που κατ' αρχήν είναι κοινωνικές σε συνδυασμό με το καθεστώς συσσώρευσης που ισχύει. Διατηρεί βέβαια την αξία της από πλευράς συνοχής της εσωτερικής δομής της και η ερμηνευτική της ικανότητα είναι ευρύτερη άλλων σύγχρονων εναλλακτικών θεωριών, όμως τα όρια ισχύος της τίθενται ακριβώς από την ανωτέρω κριτική.